

Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії

Потреба у безпеці є базовою для кожної людини і [закріпленою](#) у статті 3 Загальної декларації прав людини. Безпека означає не лише відсутність прямих фізичних загроз життю і здоров'ю людини, а й наявність соціального добробуту: доступу до житла, освіти, охорони здоров'я, чистого довкілля. Задоволення потреби у безпеці дозволяє розбудовувати і вдосконалювати інші аспекти життя. Саме тому це має стати одним із головних пріоритетів державних і міських політик

У цьому звіті ми сконцентруємося на захищеності (*safety*) на протигагу убезпеченості (*security*). Загальна декларація прав людини використовує термін «безпека» (*security*). Проте на «захищеності» (*safety*) зосереджуються інші міжнародно-правові документи. Зрештою, саме цей аспект перебуває у центрі окремих програм ООН: скажімо, пов'язаних із безпечним харчуванням. Захищеність полягає не лише в доступності матеріальних ресурсів тут і зараз, а й в існуванні мережі соціальних зв'язків, які слугують своєрідним страхуванням. Захищеність означає, що

люди не залишаються із проблемами наодинці, а можуть розраховувати на підтримку — наприклад, з боку державних політик. Суспільства з вищим рівнем соціальної захищеності є менш вразливими до безпекових загроз і можуть краще впоратися з їхніми наслідками.

Пандемія коронавірусу підірвала саме відчуття захищеності. Розгубленість перед новим вірусом, брак чітких інструкцій щодо його виявлення і лікування, непослідовність карантинних заходів не додали впевненості у безпеці. Для вразливих категорій населення виклики, які принесла пандемія, були ще гострішими.

Протягом травня-липня 2020 року ми провели і проаналізували 15 інтерв'ю з організаціями та ініціативами, які допомагають бездомним людям у Львові, Харкові та Києві. Ми також провели інтерв'ю з представни_цями Муніципальної варти, Національної поліції, бездомними людьми і представни_цями соціальних служб у Львові.

У цьому звіті ми розглядаємо два типи проблем, з якими стикнулися вразливі групи населення й організації, котрі їм допомагають. Проблеми, що існували задовго до пандемії та лише поглибилися під час карантину: поліціювання бездомності, доступ бездомних людей до охорони здоров'я, житла, води, перекладання функцій держави на волонтерські і громадські організації (ГО). Проблеми, що виникли внаслідок жорстких карантинних обмежень: збільшення кількості бездомних людей, зміна портрету бездомних під час карантину, обмеження пересування містом, ускладнення роботи громадських і волонтерських організацій.

Деякі з цих тем ширше розкриті в [Інформаційній записці](#) управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо впливу COVID-19 на бездомних людей. Ми звернули увагу на заходи по виходу з карантину, а також зосередилися на важливості створення системних мереж соціальної підтримки. До нашого звіту також увійшов аналіз взаємодії підрозділів Міністерства внутрішніх справ з бездомними людьми та представни_цями громадських і волонтерських організацій.

Слід зазначити, що безвідносно до пандемії в Україні можуть існувати прямі загрози життю та здоров'ю волонтер_ок, які допомагають бездомним людям. За час проведення цього дослідження за підозрілих обставин загинув керівник ГО «Дім милосердя» [Олексій Кучапін](#), а комунікація правоохоронних органів досі залишає бажати кращого.

● Кількість бездомних і становище вразливих груп

Карантинні заходи створили проблеми, зокрема, для людей, які перебувають на межі бездомності. Серед причин такої ситуації: різке припинення міжміського сполучення, нечутлива політика щодо житла і зайнятості для економічно найвразливіших людей, зокрема трудових мігрант_ок, а також ігнорування потреб вразливих літніх людей.

До впровадження карантинних заходів бездомні люди часто працювали сторож_инями, будівельни_цями або вантажни_цями. Інколи у цих сферах роботодав_иці забезпечують людям прихисток. Наприкінці березня і на початку квітня ці люди втратили роботу, а разом з нею і житло. Працівни_ця громадської організації з Харкова зазначи_ла, що з закінченням жорстких карантинних заходів більшість таких людей змогли повернутися на попереднє місце роботи завдяки волонтерським організаціям, оскільки змогли відновити документи і мали налагоджені контакти з роботодав_ицями.

Однак за умов впровадження другої хвилі жорстких карантинних заходів політики повинні бути чутливими до інтересів і безпеки цих людей. Державні політики, які забороняють звільнення на час жорстких карантинних заходів або передбачають компенсацію частини окладу для працівни_ць, які перебувають у режимі простою, не спрацьовують. Адже люди, зайняті у сферах будівництва, торгівлі, охорони майна, часто не є офіційно працевлаштованими.

Представни_ця громадської організації, Харків:

«Ті, хто ще були влаштовані, наприклад, охоронцями по довгостроковому договору, ті ще затрималися хоч якось. А ті, хто були влаштовані без документів, неофіційно, втратили цю роботу – фактично, знову на вулиці опинилися [...]. Березень, квітень важкі були».

Люди, які працюють неформально і не мають житла у власності, залишилися без додаткової підтримки з боку держави. До карантину вони могли не бути бездомними, проте раптово втративши роботу і не маючи заощаджень, опинилися на вулиці. З цим пов'язана ще одна особливість бездомності під час карантину. Окрім того, що бездомних стало більше,

змінився їхній портрет. Бездомними під час карантину ставали цілі родини, а також чоловіки працездатного віку.

Волонтер_ка, Київ:

«З початку карантину у нас у притулку опинилися дві сім'ї, які до цього не вели бездомний спосіб життя [...]. І вони працювали на ринках, на базарах. Одна сім'я: чоловік працював на великому базарі електриком, а жінка працювала на тому ж базарі на овочевому складі. Базар закритися, вони опинилися на вокзалі. Друга сім'я – вона на іншому великому базарі працювала. Чоловік працював вантажником, жінка працювала продавцем. Базар закритися, вони опинилися на вокзалі».

Іншою вразливою категорією стали люди, які приїзять до більших міст і працюють поденно, на будівництвах або ринках, і подово винаймають житло. За свідченнями волонтер_ок, особливо гостро ця проблема постала у Києві. Можна припустити, що це пов'язано з найбільш активною трудовою міграцією саме до цього міста. Місця, де такі мігрант_ки працювали під час карантину, закрилися. З призупиненням міжміського сполучення такі люди часто опинялися на вулиці.

Варто детальніше зупинитись і на проблемі літніх людей, частіше жінок, які, за словами волонтер_ок, перестали приходити на роздачі їжі. Частково це пов'язано з тим, що ці люди перебувають у групі ризику і залишалися вдома, щоб уникнути інфікування. Однак здебільшого політики уряду щодо літніх людей непропорційно вдарили саме по бідних і самотніх. Заможніші люди, особливо ті, хто мали власне авто, могли вільно пересуватися по місту або виїжджати за його межі. Ті, у кого були молодші родичі, могли розраховувати на різну, зокрема фінансову, підтримку. Саме бідні та самотні люди постраждали від обмежень пересування для осіб, старших за 60 років: вони просто не могли прийти на роздачу їжі, якщо мешкали далеко. До того ж проблемою стало забезпечення масками і рукавичками. Особливо у період початку жорсткого карантину, коли маски складно було купити в аптеках, а без них неможливо було зайти в магазин.

Ми усвідомлюємо, що цей звіт не охоплює проблем деяких більш специфічних груп бездомних людей: підлітків і дітей, що не мають житла, або жінок, що страждають від насильства і ризикують опинитися на вулиці. Попри специфічні проблеми, з якими стикаються саме ці групи, лівова частка бездомних або осіб із груп ризику, які опинилися на вулицях за

свідченнями наших інформант_ок, належать саме до категорій, перелічених вище.

● Діяльність громадських і волонтерських організацій

Карантин вплинув не лише на життя бездомних людей, а й на роботу громадських і благодійних організацій, які їм допомагають.

Зросло навантаження на організації, які проводять безкоштовні роздачі їжі. Під час карантину такі роздачі почали відвідувати нові люди, і волонтер_кам довелося збільшити кількість порцій. Під час жорсткого карантину, коли на вулицях було значно менше перехожих, бездомні люди не могли розраховувати на милостиню, допомогу від кафе або ресторанів, а також не могли знайти їжу поблизу ринків.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Інше – це те, що бездомні перші були вражені обмеженнями карантину, тобто коли закрилися всі пункти харчування, всі магазини, не було навіть місця, куди зайти, попити, не було місця, де поїсти, на вулицях було пусто, залишилися тільки бездомні. Тому не було і милостині».

Бездомна людина, Львів:

«На карантині чаще стали давати їжу звичайні люди набагато більше. Натомість через закриття Привокзального ринку там більше не можна дістати харчі».

Представни_ці однієї з громадських організацій у Києві розповідають, що до карантину вони роздавали близько 700 порцій їжі на тиждень. Під час карантину волонтер_ки пропонували людям комплексні обіди або вечері, і в окремі тижні карантину вони могли роздавати близько 2000 таких порцій.

Змінилася методика і територіальна організація роздач їжі. Волонтер_ки не могли разом готувати їжу і збирати бездомних людей у великі групи на роздачах, аби запобігти зараженню. На роздачі також вплинули обмеження роботи громадського транспорту у містах, які почали вводити наприкінці березня.

Зокрема, у Києві з 23 березня громадський транспорт перевозив лише людей, які працюють у критично важливих сферах життя міста: медичних працівни_ць, рятувальни_ць, правоохоронців, фахівчи_нь у сфері житлово-комунального господарства, а також людей, які працюють у продуктових магазинах, аптеках, на стратегічних підприємствах. З одного боку, це ускладнило пересування містом для бездомних людей. З іншого, представни_ці громадських і благодійних організацій не увійшли в перелік тих людей, які могли отримати перепустки у громадський транспорт. Це призвело до того, що волонтерські організації відкрили декілька нових точок роздачі їжі у столиці і змінили спосіб організації роздач.

У Києві представни_ці громадських організацій повідомляли, що проблем з поліцією або іншими органами правопорядку під час роздач їжі у них не було. Волонтер_ки намагалися дотримуватися всіх обмежень і виконувати рекомендації органів влади щодо дистанції, масок, дезінфекторів під час роздач. Також існували усні домовленості з поліцейськими про те, що ті не помічатимуть роздач їжі та не будуть їм перешкоджати.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«У волонтерів з поліцією не виникало якихось проблем. Навпаки, під час роздачі іноді підходили патрулі і просили маски. І ми їм давали ті маски».

У Львові ситуація відрізнялася. Деякі організації призупинили свою діяльність, оскільки боялися, що їх змусять закритися або оштрафують. Зокрема, деякі організації тимчасово перестали роздавати їжу бездомним людям, бо поліцейські напряду погрожували їм штрафами в декілька тисяч гривень.

Волонтер_ка, Львів:

«До нас підходила поліція, бо ніхто на тих годуваннях не дотримувався правил та дистанції. Тричі підійшли, на третій раз сказали, що дадуть штраф, щось близько 17 тисяч».

З іншого боку, органи влади перекладали відповідальність за допомогу і підтримку бездомних людей на громадські та благодійні організації. Зокрема, у Львові гаряча лінія міста повідомила, що одна з благодійних організацій займається адресною доставкою їжі усім, хто цього потребує. Попри те, що саме ця організація таку допомогу не надавала, до них протягом карантину надходило багато дзвінків із запитам.

Волонтер_ка, Львів:

«Гаряча лінія міста Львова чомусь під час карантину давала наш номер телефону і чомусь розказувала, що ми займалися адресною допомогою доставки продуктів нужденним. По 100 людей на день дзвонили. На жаль, ми таким не займалися, хоча я дзвонив у міську владу, казав: давайте кошти, ми будемо доставляти, якщо даєте наш номер».

Під час жорсткого карантину відповідальність за взаємодію з поліцією — наприклад, у Харкові — довелося взяти на себе самим волонтер_кам.

Представни_ця громадської організації, Харків:

«Ми, як тільки почався карантин, прийняли рішення мінімізувати ризики, ми зверталися до міської влади, бо в місті всі знають, що ми робимо, сховатись нереально [...]. Тому ми на перше місце поставили заходи безпеки і для нас, і для наших клієнтів. Тому, наприклад, [щоб уникнути скупчення] там, де у нас була одна точка, ми її поділили на три, [...] і поліція бачила, що ми всі соціально дистанціюємося».

Загалом можна припустити, що становище волонтер_ок і працівни_ць неурядових організацій (НУО) залежало від інституціоналізації їхніх організацій і налагоджених контактів із місцевими органами влади. Наприклад, більші, впізнавані організації ставали «замінницями» і «доповненнями» до роботи соціальних служб. Менш відомі організації змушені були припинити або суттєво змінити роботу через непорозуміння з органами правопорядку або органами влади.

● Наявність документів

Важлива проблема, з якою стикаються бездомні — це втрата документів. Їх відновлення є громіздкою процедурою, яку бездомним складно пройти самотійно. Державні політики щодо перевірки документів людей на вулицях зробили вразливими до штрафів людей, які не можуть мати при собі посвідчення особи. Слід зауважити, що це ускладнює роботу поліції і створює вікно для зловживань з боку правоохоронних органів. Попри це, представни_ці громадських організацій з Києва стверджували, що бездомним під час карантину не виписували штрафи саме за брак документів.

Працівни_ця ГО з Харкова зауважила, що на час карантину довелося призупинити допомогу бездомним людям із відновленням документів. Через складність процедури вона і так лягає на плечі волонтер_ок і працівни_ць НУО, а не державних чи комунальних структур. Схожу ситуацію описували й інформант_ки з Києва:

«З усіх програм по COVID бездомні просто щезли. Їх як категорію не помітили. Тобто всі ці постанови завіряє в тому числі омбудсмен (з прав людини), але вона не помітила, що там є вимога бути з документами. І не описала, яким чином, ніхто не дав пояснення, як жити людям, які втратили на даний момент документи. Тому бездомних просто не існувало в цих програмах».

Інформант_ки зауважували, що ні міста, ні держава не виступали з ініціативами допомогти розв'язати цю проблему. Вона є симптоматичною і водночас вказує на цілий комплекс ширших соціальних проблем. Наприклад, на «невидимість» бездомних для соціальних політик, брак комунікації між різними органами влади, перекидання функцій державних та соціальних структур на волонтер_ок та ГО. Однак найважливіше спостереження, яке пропонує нам ця проблема, полягає у тому, що незначна незручність для більш привілейованих людей для бездомних могла обернутися серйозними неприємностями і конфліктами із представни_цями правоохоронних органів.

● Поліціювання бездомності

На початку цього документа ми згадували про два види безпеки: захищеність (*safety*) і убезпеченість (*security*). Поліція та інші органи правопорядку можуть бути ефективними у захисті від, наприклад, насильства з боку інших людей, терористичних атак, грабежів, тобто у сфері убезпеченості (*security*). Водночас захищеність (*safety*) передбачає довготривалий захист від різноманітних соціальних ризиків — втрати житла, роботи, працездатності, погіршення здоров'я — який не можуть забезпечити органи правопорядку. Бездомність — одна з проблем, роботу з якою не варто покладати на поліцію або інші органи правопорядку, оскільки вони не мають інструментів для її попередження або вирішення.

Ситуація до карантину

В Україні саме органи правопорядку, а не соціальні служби, часто відповідають за роботу з бездомними у містах. Інколи, зокрема у Львові, ця робота полягає у стримуванні бездомних там, де вони не можуть завадити туристичній привабливості міст — наприклад, поза історичним центром.

Представни_ця Муніципальної варти у Львові розповідає, що близько половини викликів, на які вони реагують, пов'язані з бездомними людьми. Існує декілька сценаріїв взаємодії: якщо бездомній людині потрібна медична допомога, вартівці можуть викликати швидку і відвезти людину в лікарню. Якщо допомога не потрібна, вони просять бездомних піти з центру міста. Одне з головних завдань Муніципальної варти — не допускати поведінку, яка, на думку органів влади, є асоціальною, в історичному центрі Львова. До такої поведінки, зокрема, належить сон на лавках у публічних просторах.

Представни_ця Муніципальної варти, Львів:

«Їх ніхто не буде рухати, якщо він просто сидить на лавочці, до людей не чіпляється. А якщо вже ліг на лавочку, спить, то вже просять чергові підійти взнати, чи людині не потрібна допомога».

В інших містах, зокрема в Києві, позиція органів влади щодо бездомності може полягати в ігноруванні проблеми. З одного боку, представни_ці органів правопорядку не проганяють бездомних людей з підземних переходів і більшості публічних просторів. З іншого, в міста немає проактивної позиції з подолання бездомності.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Бездомні можуть ночувати в переходах, можуть бути в місті [...]. Поліція їх не чіпає, поки немає якихось явних порушень».

Поліцейський, який загалом доволі дружньо налаштований до бездомних, в інтерв'ю зізнався, що не помітив змін у демографії чи кількості бездомних людей під час жорстких карантинних заходів. Попри те, що на цих змінах неодноразово наголошували люди, які безпосередньо з бездомними працюють. Опосередковано це може свідчити про загальну байдужість поліції до бездомних людей.

Залізничний вокзал у Києві

Однак таке «непомічання» є двосічним мечем, і поліція не чіпає бездомних людей рівно до тієї миті, поки вони не «потрапляють на очі». Іншими словами, як тільки бездомні стають «видимими» і намагаються якось облаштувати свої побутові потреби, їх негайно проганяють.

Показовим є приклад Центрального залізничного вокзалу у Києві. Саме там спостерігали системне насильство з боку органів правопорядку до бездомних людей під час карантину. Вокзал – місце, де багато бездомних людей. Особливо у холодну пору, оскільки це відкритий теплий громадський простір із вбиральнями. Скільки точно бездомних людей постійно проживає на Центральному залізничному вокзалі – невідомо. Однак представни_ці сервісних організацій згадували, що перед карантинном на вокзалі постійно перебували близько тисячі бездомних людей.

Ситуація на Центральному залізничному вокзалі є напруженою не лише під час карантину. Представни_ці громадських і сервісних організацій розповідають, що у звичайний час на вокзалі поширена корупція, а також можливе насильство щодо бездомних людей:

«Вокзал – режимний об'єкт, з одного боку. З іншого, судячи з кримінальних справ, які там відкриваються постійно, це просто осередок мафії. Це дуже відчувається. Там дуже сильні грошові стосунки: хочеш ночувати – плати охоронцю або поліцейському, хочеш щось робити – плати, плати, плати».

У березні 2020 року Верховна Рада України прийняла рішення про припинення міжміського і міжобласного сполучення і закриття залізниці. 18 березня у Києві закрили Центральний залізничний вокзал. Бездомні люди, які ночували на вокзалі, залишилися без жодного притулку.

Представни_ці громадських та сервісних організацій розповідають, що на площі перед Південним вокзалом утворився табір бездомних людей. За словами волонтер_ок, в окремі періоди карантину там ночували близько 500 людей. З точки зору поліції, це було порушення норм карантину. Національна поліція разом із комунальними підприємствами та муніципальною вартою під час карантину провели щонайменше 5 так званих рейдів, щоб розігнати бездомних людей. Під час рейдів представни_ці органів правопорядку використовували газові балончики, а також викидали особисті речі бездомних людей. Окрім цього, простір

довкола вокзалу під час карантину трансформували, щоби бездомні люди фізично не могли там перебувати.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Тобто рейди виглядали таким чином: поліція розганяла бездомних, а комунальні підприємства хапали все, що лежить, і кидали на трактор зі смітником і вивозили. Так вони [бездомні] втрачали речі, втрачали документи [...]. І були постраждали».

Представни_ця громадської організації, Київ:

«І тут вони [представни_ці правоохоронних органів] не йдуть на жоден діалог. На питання, куди їм [бездомним] іти, ніхто не дає відповіді. Кажуть: «Спати в громадських місцях не можна». І вони їх просто будять, іноді застосовуючи насильство».

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Потім були такі просто речі, щоби ускладнити життя – наприклад, прибрали лавки, прибрали, там були такі тенети, їх прибрали, щоби не було сухого місця».

З припиненням залізничного сполучення будівля залізничного вокзалу в Києві пустувала. Волонтер_ки наголошували, що приміщення варто було використати для облаштування тимчасової нічліжки для бездомних людей. Адже воно є досить просторим, щоби зберігати соціальну дистанцію, а також має вбиральні та воду. Представни_ці громадських організацій також згадували про можливість встановити на площах біля Центрального залізничного вокзалу в Києві мобільні вбиральні:

«Коли стався карантин, не було би жодної проблеми залишити кілька залів, відкритих для бездомних, щоби вони там ночували».

Дотримання карантинних норм

Риторика чиновни_ць також часто орієнтувалася не на підтримку, просвітництво і профілактику, особливо серед вразливих груп, а на заборони. Головним агентом [контролю](#) за виконанням карантинних приписів стало Міністерство внутрішніх справ: Національна поліція і Національна гвардія. Апогеєм стало знамените [висловлювання](#) головного санітарного лікаря Віктора Ляшка, який заявив, що метою частини суворих

обмежень – наприклад, на відвідування парків – є «психологічний ефект» і «створення відчуття страху». Такі заходи обернулися численними порушеннями прав людини. Водночас сам Віктор Ляшко з Президентом України, які не втомлювалися знімати відео з закликами «залишатися вдома», [не надто дотримувалися](#) власних рекомендацій.

[Звіт Центру громадянських свобод](#) детальніше описує порушення прав людини і дії системи кримінального правосуддя загалом. Ми хочемо наголосити на тому, що непослідовні рішення і політики оберталися катастрофою для вразливих груп населення. Проблеми виникли у бездомних людей, а також у літніх, бідних, самотніх людей, які часто користуються допомогою громадських і благодійних організацій. Зокрема у Києві, де, за словами інформант_ок, за рахунок проблемного простору Центрального залізничного вокзалу поліціювання бездомності суворіше, ніж у Львові та Харкові.

Іншим прикладом є заборона перебувати у публічних просторах, парках, скверах та інших зонах відпочинку і проводити масові заходи. Нечутливість політик, спрямованих на обмеження масових заходів, змусила волонтер_ок коригувати алгоритми проведення роздач: змінювати локації, пакування їжі, час взаємодії з бездомними людьми. Працівни_ця благодійної організації зі Львова зауважує, що прискіплива увага поліції до роздач одного разу переросла у погрози бездомним штрафами у 17 000 гривень. На коментар волонтер_ок, що бездомні таких грошей просто не мають, патрульні відповіли, що тоді сплачуватиме організація.

Представни_ця благодійної організації, Львів:

«Коли була перша роздача, приходила поліція і питала про дозвіл, хоча ми його мали – отримали через штаб ЛМР [Львівської міської ради]. Ми на засіданні штабу пояснили необхідність діяльності й отримали його. Поліція прискіпливо спостерігала, але усе залежить від людей, які у патрулі. Була з однією зміною дуже неприємна взаємодія, бо вони казали, що їх нічого не цікавить, казали, що будете платити 17 000 гривень, але якось вдалося з ними домовитись».

Врешті непорозуміння під час роздач здебільшого завершувалися мирно. Проте такий «каральний» підхід держави до боротьби з COVID-19 щонайменше додав волонтер_кам

психологічного напруження. Деякі організації взагалі припинили діяльність на час карантину, побоюючись величезних штрафів.

Працівни_ця громадської організації з Харкова наголосила, що заборона відвідувати парки абсурдна сама по собі. Оскільки часто для бездомних у цьому місті парки і є основним місцем життя. За словами інформант_ки, поліція загалом ставилася до таких порушень карантинних норм поблажливо і не чинила прямого насильства щодо бездомних людей. Проте частина поліцейських виписували адміністративні штрафи тим, хто перебували у парках і скверах. Ймовірно, так звана [«палочна»](#) (с. 211-213) система оцінки роботи органів правопорядку підштовхувала виписувати штрафи саме бездомним людям, адже ті не могли захистити свої права.

Заборона відвідувати парки, виписування штрафів бездомним людям — заходи, які радше створювали ілюзію захищеності і контрольованості ситуації, однак не сприяли фактичному підвищенню рівня безпеки. Іншими словами, ці дії були спрямовані на розбудову «театру безпеки».

Рівні взаємодії поліції та бездомних людей

Можна припустити, що існують два рівні взаємодії органів правопорядку і бездомних людей: особистий і системний.

На особистому рівні представни_ці поліції та муніципальної варти, якщо мають на те добру волю, готові допомогти бездомним. Волонтер_ки, які працюють з бездомними в Києві, зауважували, що дільничні поліцейські у районах зазвичай знають бездомних людей, які живуть поблизу. Під час карантину на рівні одного району поліцейські розповідали бездомним людям, де знайти найближчу точку роздачі їжі та води. Дільничні також іноді допомагали бездомним людям дістатися притулків і отримати необхідні документи. Наприклад, пройти флюорографію у лікарні, без якої бездомних людей не можуть поселити у притулки:

«Наприклад, дільничний, який мені сьогодні телефонував, я запитав у нього, чи може він зробити флюорограму, він сказав, так, без проблем, відвезу його в поліклініку, зроблю їм флюорографію, і потім вже до вас привезу. Звісно, що, мабуть, є і погані поліцейські, але ми з такими не стикаємося».

Волонтер_ка з Харкова теж розповіла про те, як поліцейські допомагають бездомним отримати медичну допомогу чи перенаправляють їх до Центру реінтеграції для бездомних осіб.

Водночас бездомні люди розповідали, що під час карантину деякі поліцейські у Львові проганяли їх навіть з лавочок у віддалених точках міста – наприклад, у Сихівському районі. Поліцейські посилалися на скарги людей, які живуть поблизу. Проте самі бездомні стверджують, що місцеві житель_ки, навпаки, найбільше допомогали їм під час карантину:

«Ми вижили благодаря людям».

На системному рівні ставлення поліції до бездомних може бути зумовлене кількома факторами. Зокрема вимогою виписувати штрафи за порушення карантинних норм навіть бездомним. А також визначенням успішності роботи рядових поліцейських через кількість виписаних протоколів. Офіційно таку систему оцінки діяльності працівни_ць правоохоронних органів скасували ще у 2015 році. Попри це, є свідчення, що неофіційно вона [діє досі](#) (с. 211-213). Ймовірно, її застосовували під час карантину.

Оскільки людяне ставлення до бездомних людей на системному рівні не заохочується, поліцейські також схильні ігнорувати порушення прав бездомних.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Бездомний буде собі у парку шалаш, його підпалюють, поліція просто не звертає уваги на це».

Інформант_ки натякали, що іноді випадки, схожі на цей підпал, пов'язують із поліцією. Проте здебільшого, за винятком Центрального залізничного вокзалу у Києві, таке насильство з боку поліції не є систематичним. Можна припускати, що, як і спроби допомогти бездомним, це переважно відбувається на індивідуальному рівні.

● Охорона здоров'я

Правоохоронці інколи перебирають на себе невластиві їм функції соціальних служб. Зокрема, це можна простежити на прикладі лікарень. Волонтер_ка з Харкова зауважувала, що і в часи поза карантинном, коли швидка не хоче їхати на виклик чи забирати бездомного, іноді втручається поліція, змушуючи швидку надати допомогу таким людям.

Схожу ситуацію описувала представни_ця Муніципальної варту у Львові, яка наголошувала на тому, що саме вони часто відповідальні за доїзд бездомних людей у лікарні. Однак на цьому доступні інструменти допомоги закінчуються.

Представни_ця Муніципальної варту, Львів:

«Ти привозиш людину, лікарі тобі говорять одне: «Добре, ми його на два тижні на реабілітацію». І ти буквально в той самий день або на наступний бачиш ту людину в центрі».

Без системної співпраці і комунікації різних органів влади, закладів охорони здоров'я, соціальних служб, правоохоронних органів підтримка бездомних людей залишається точковою. Зокрема, в рамках підготовки перед поширенням COVID-19 в Україні лікарні звільняли місця у відділеннях і виписували багатьох людей. Серед них були і бездомні, яким нікуди було повертатися. За словами волонтер_ок, навіть якщо лікарні повідомляють соціальним службам, коли виписують таких людей, органи влади не завжди реагують. Лише після втручання волонтер_ок і привернення уваги до таких випадків бездомним вдається допомогти. Якщо цього не відбувається, багато людей залишаються виключеними з системи соціального захисту.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Більшість, звичайно, йшли додому, але для бездомних це була трагедія, тому що хвороби одразу погіршувалися. У цих лікарнях були люди з інвалідністю, які одразу залишилися на вулиці. Їх просто виносили на матраці і клали десь. У кращому випадку – на лавку. У гіршому – просто на смітник».

З іншого боку, частина лікар_ок ішли назустріч потребам бездомних та бідних людей. Працівни_ця громадської організації з Харкова зазначила, що з початком карантинних заходів деякі лікарні не виписували пацієнт_ок, яким нікуди було йти. Попри те, що медичних причин для

перебування у стаціонарі не було, вони залишали бездомних людей у лікарнях, доки не закінчилися локдауни.

Представни_ці громадських організацій наголошували на тому, що часто медичний персонал готовий навіть з ризиком для себе порушувати посадові інструкції, аби допомогти людям у біді. Проте іноді вони можуть бути непривітним до бездомних, бідних і самотніх людей. А також неохоче надавати додаткові послуги — наприклад, годувати людей, які не можуть ворушити руками. Перодовсім це може бути пов'язано з перевантаженістю і низькою оплатою праці медперсоналу. За словами волонтер_ок, лікарні охочіше госпіталізують бездомних людей, якщо розуміють, хто купуватиме їм ліки й оплачуватиме різні медичні та доглядові послуги. Зазвичай ця відповідальність лежить на волонтерських організаціях.

Волонтер_ка, Київ:

«Тобто навіть ми, коли потрапляємо в лікарню, маємо купувати майже всі ліки часто. Якщо лікарі знають, що за цим бездомним ніхто не буде доглядати, ніхто не буде йому допомагати, купувати [ліки], вони намагаються його сплавити».

Проблема з доступом бездомних людей до охорони здоров'я виходить далеко за межі коронавірусної хвороби. Бездомні люди страждають від холоду, недосипання, браку нормального харчування, насильства з боку інших людей. На основі цього розвивається багато хронічних хвороб, від яких найчастіше помирають бездомні люди. На цьому наголошували представни_ці ГО у різних містах. Вони також зауважували, що ризик заразитися коронавірусом саме від бездомних доволі низький, бо це закрыта соціальна група, яка рідко контактує з іншими.

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Було якесь розуміння, що інфекція поширюється незалежно від соціального статусу. Тому [...] швидкі допомоги забирали бездомних і клали їх у лікарні. Але проблема дуже велика... Вони помирають більше від звичайних хвороб, ніж через COVID».

Волонтер_ка, Київ:

«Бездомні не здороваються за руку з тими, хто відпочивав у Куршавелі. Вони відокремлені і так від суспільства. А коли почалася пандемія, то вони ще більше стали відокремленими».

У деяких лікарнях волонтер_ки іноді брали на себе функції молодшого медперсоналу. Наприклад, годували людину, яка не могла ворушити руками, або мили посуд тим, хто не можуть ходити. Під час жорстких карантинних заходів волонтер_ки не мали доступу до палат своїх підопічних у зв'язку з побоюваннями, що саме волонтер_ки можуть випадково заразити когось із пацієнт_ок.

Волонтер_ка, Харків:

«То ми просто передавали пакети з, там, їжею, медикаментами. Ми і так зазвичай у масках, бо там люди, які заразні або з послабленим імунітетом, але зараз просто позакривали вхід, то ми передаємо...»

Як і з поліцією, в лікарнях є особистий рівень взаємодії, де медперсонал може йти назустріч потребам людей. І системний рівень, який не сприяє людяному ставленню до неможливих людей.

Для впровадження більш системних змін ця тема потребує значно ширшого дослідження з фокусом на особливостях функціонування медичної системи і практиках поведінки не лише з бездомними, а й загалом із соціально незахищеними людьми, а також на умовах праці медперсоналу.

З матеріалів, зібраних у процесі цього дослідження, стало, однак, зрозуміло, що існують нагальні речі. Так, наприклад, дуже часто медичні та соціальні служби не можуть допомагати бездомним, які не мають результатів тесту на COVID-19. Ці тести, за умови браку направлення від сімейно_ї лікар_ки, доволі дорогі (понад 1000 грн), а люди, які не мають документів, не можуть укласти договір із сімейн_ою лікар_кою, тож опиняються у замкненому колі.

Представни_ця громадської організації, Харків:

«Щоб влаштувати людину в притулок чи покласти в лікарню, їм потрібні тести на COVID. Це коли є направлення лікаря, можна зробити безкоштовно, а так-то вони платні. Нам офіційно жодну людину не вдалося прилаштувати за час жорсткого карантину».

Волонтер_ки і представни_ці ГО, які хотіли допомагати вразливим групам населення, бояться заразити їх (йдеться про тих, хто тривало перебуває у стаціонарі з хронічними хворобами) і також могли б стати групою, яка отримує ПЛР-тестування поза чергою.

● Нічліжки

Державних і муніципальних закладів із допомоги бездомним людям в Україні [трохи більше сотні](#). Серед них переважають центри обліку, в яких можна відновлювати документи, однак не переночувати або помитися. Наприклад, у Києві є лише один муніципальний притулок — Будинок соціального піклування, який може прийняти лише 150 людей і є платним. Для бездомних людей «ізоляція» під час карантину можлива була лише у вуличних умовах. Нестача притулків і в допандемічні часи була однією з найгостріших проблем, а під час карантину стала критичною.

Під час карантину в окремих містах, наприклад у Львові, органи влади збільшили фінансування муніципальних притулків. Завдяки цьому в притулку змогли годувати бездомних двічі на день: в обід і ввечері. Попри це, волонтер_ки і працівни_ці благодійних організацій наголошували, що деякі нічліжки тимчасово закривалися або не могли приймати нових мешкан_ок. А у тих притулках, що працювали, не вистачало їжі для всіх людей, які там жили.

Соціалн_а працівни_ця, Львів:

«У нас була запланована тільки вечеря, а на цей час почали трошки виділяти коштів, щоб робити обід і вечерю. То у нас тепер ніби обід, вечеря, а на ранок вони доїдають залишки з вечері, якщо щось залишається. Хіба тільки у цьому, а так я особисто не побачив, щоб вони якось посприяли».

Волонтер_ка, Київ:

«Щоб зменшити кількість людей, на Суздальську почали окремо возити їжу (раніше ми їх ніколи там не підготовували — приходять в суботу, поїли й усе, а там уже є інші роздачі) — зараз купуємо туди консерви по 100 порцій. Це не покриває потребу у їжі повністю, але хоча б якась підтримка».

Під час карантину львівський Центр обліку та нічного перебування бездомних змінив режим роботи для бездомних: їм дозволили залишатися вдень, а також забезпечували їх обідом, напоями, дезінфікуючими засобами.

Крім того, Будинок соціального піклування на вулиці Суздальській у Києві на два місяці, з березня до травня, скасував оплату за ночівлю. Однак з 25 травня оплату раптово відновили. Голова Департаменту соціальної політики Київської міської державної адміністрації [заявляв](#), що оплата в Будинку соціального піклування, яка становить 10 гривень, є «умовним елементом соціалізації». Однак для більшості бездомних людей навіть ця сума є надто великою. Саме тому ночівлю в Будинку переважно оплачують волонтерські організації. Ініціатива «Допоможи бездомному» [повідомляла](#), що у лютому 2020 року витратила на це близько 18 тисяч гривень. У травні цього року ця сама ініціатива екстрено розпочала [збір коштів](#), щоб оплатити ночівлю для бездомних у Будинку соціального піклування.

Волонтер_ка, Київ:

«Під час карантину ми платили за усіх, кому треба, адже їм просто нікуди було подітись, і пофіг, чи вони хороші, чи погані – нема транспорту, нема можливості самоізолюватися».

У випадку впровадження другої хвилі жорстких карантинних заходів, особливо в зимовий період, органи влади повинні розробляти і втілювати програми зі створення тимчасових безкоштовних нічліжок, аналогічні програмам облаштування тимчасових пунктів обігріву.

● Транспорт

Скасування міжміського сполучення на період карантину, заборона курсування міських маршруток, обмеження в користуванні громадським транспортом створили нові перешкоди і загрози для бездомних людей. Вони не могли доїхати до нічліжки, місць роздачі в інших районах. Зокрема, працівни_ця громадської організації, що має у Львові центр, де бездомні можуть отримати їжу, випрати одяг, підстригтися, згадує, що через брак транспорту люди добиралися туди кілька годин:

«Через відсутність транспорту до Винник [місто неподалік від Львова] можна було дістатися лише пішки, але ж не всі можуть йти пішки».

Схожа ситуація була у Києві. Бездомні люди залишилися ізольованими навіть від тих ресурсів, які були доступні їм у звичний час. Окрім цього, ті бездомні, які працювали до карантину, втратили цю можливість, зокрема через обмеження роботи громадського транспорту.

Волонтер_ка, Київ:

«Бездомні (або ті, хто дуже сильно збідніли) є не тільки на правому березі, для мене це дуже яскравий приклад, коли бездомний із Дарниці три години йшов за їжею, тобто ці заходи позбавили людей доступу до тих мінімальних ресурсів, що у них були».

Представни_ця громадської організації, Київ:

«Не для всіх це було прям суттєве обмеження по транспорту. А для тих, хто працює, це було дуже сильно. Вони втратили роботу. Біля вокзалу є такий «ринок рабів» майже, де кожен день приїздять прораби і набирають собі людей. Ні прораби не могли доїхати, ні люди не могли доїхати. Він [ринок] закрився».

Люди, які приїжджали у великі міста на заробітки, мали поденну оплату або житло, прив'язане до місця роботи, і не встигли до припинення залізничного сполучення повернутися у рідні села та містечка, залишилися на вулиці. Брак заощаджень, соціальних контактів, завдяки яким можна було б знайти тимчасовий прихисток, фактично зробила цих людей бездомними. Поїздки на сервісах на кшталт BlaBlaCar були для деяких людей занадто дорогою альтернативою.

Волонтер_ка, Київ:

«От приїхала людина у Київ у своїх дрібних справах, бідна, а тут перестали ходити поїзди та електрички – грошей на хостел нема, та й хостели не всі працюють. Там [на вокзалі] була страшна драма. Туди багато волонтерів почали возити їжу, щоб могли усіх нагодувати, але їжа – це пів питання, але як взагалі так можна було вчинити. Там був один туалет у якомусь одному супермаркеті, в який не всіх пускають».

Представни_ця громадської організації, Київ:

«З транспорту залишився тільки BlaBlaCar, який не дуже дешевий, або таксі, яке дуже дороге. Дехто просто тижнями не міг добратися додому».

Схожість ситуацій у Києві, Львові, Харкові дає підстави припускати, що такі проблеми були в бездомних і в інших містах. Наприклад, у великих обласних центрах, де доводиться долати великі відстані пішки та куди на роботу приїжджають багато людей.

● Громадські вбиральні

Характерною ознакою українських міст є [брак доступних](#) (за вартістю, технічним станом і місцем розташування) [громадських вбиралень](#). Почасті їх функцію перебирають вбиральні закладів харчування. Однак і до карантину туди пускали не всіх бездомних, а за жорсткого карантину заклади громадського харчування були зачинені для відвідувач_ок.

Закриття вокзалів унеможливило користування розташованими там громадськими вбиральнями, а також душевими. Крім гігієнічних функцій, вбиральні, де є рукомийники, використовували для поповнення запасів води.

Волонтер_ка, Київ:

«Варто було би гарантувати всім доступ до води, туалету, щоби вони [бездомні] могли виконувати гігієнічні норми, базові. Це можна було зробити. В місті є громадські вбиральні, достатньо було би забрати плату».

Після інтерв'ю, коли запис припинився, одна з інформант_ок додала, що стигма бездомних часто пов'язана з тим, що вони іноді справляють нужду на вулиці чи не надто охайно виглядають. Проте люди, які за це засуджують бездомних, не розуміють, що тим просто немає куди йти. Адже доступ до громадських вбиралень, чистої води, мила і душевих у містах обмежений. З початком карантинних заходів у березні [наявні громадські вбиральні](#) в українських містах зачиняли на період карантину.

Бездомна людина, Львів:

«Та нема громадських туалетів, й до того не було, а з карантинном і ті, шо були, зачинили, нічо не працювало. А той душ на вокзалі, то хіба душ? Там холодно, води немає ніякої».

Слід зазначити, що МОЗ [згадував](#) у рекомендаціях облаштування громадських вбиралень, але лише як частину можливих заходів з пом'якшення карантину у зонах відпочинку. За умови впровадження нової хвилі карантинних заходів громадські вбиральні не слід зачиняти, адже для вразливих груп населення вони є критично необхідними.

Мережа доступних громадських вбиралень необхідна всім містян_кам. Під час пандемії їх додатково потребували люди, які пересувалися пішки, а також працювали на вулиці. Однак нестача вбиралень у містах є проблемою завжди. Карантин і пандемія лише додатково унаочнили, наскільки вони потрібні вразливим групам населення.

● Висновки і рекомендації

Коли виникає державна політика, спрямована на те, щоб максимізувати перебування людей удома, ті, у кого з якихось причин дому нема, опиняються у ще вразливішому становищі, ніж раніше.

Бездомність — соціальна проблема. Її вирішення залежить від впровадження нових і вдосконалення наявних державних соціальних і житлових політик. Ми переконані, що такі політики мають бути якомога більш всеохопними і забезпечувати доступ до освіти, медицини, житла та інших соціальних благ для всіх людей. Однак для попередження бездомності зараз і під час майбутніх криз варто звертати увагу на декілька груп людей, які перебувають у зоні ризику.

- **Робітники та робітниця, які зайняті неформально**, інколи у місцях з поденною оплатою. Вони часто не мають житла у власності і під час жорстких карантинних заходів опинилися без роботи і даху над головою.
- **Бідні, часто літні люди**, які мають власне житло, але не можуть підтримувати гідний рівень життя (оплачувати комунальні та медичні послуги, добре харчуватися тощо).
- **Люди, які були бездомними й до карантинних заходів і після послаблення залишилися бездомними.**

Короткострокові заходи, спрямовані на подолання наслідків карантину

- Провести інформаційну кампанію щодо соціальної проблеми бездомності, її причин і можливих варіантів вирішення. Вона має бути спрямована на те, як можна підтримати вразливі групи населення. Прикладами того, як проводити такі інформаційні кампанії, можуть стати волонтерські організації і групи, наприклад, ініціатива «Допоможи бездомному».
- Розробити і прийняти план використання державних і муніципальних приміщень і територій для облаштування тимчасових притулків для бездомних людей.
- Встановити у всіх наявних громадських вбиральнях дезінфектори.

У разі запровадження нових карантинних обмежень:

- Встановити додаткові мобільні безкоштовні вбиральні поблизу головних публічних, громадських просторів. Наприклад, на площах перед залізничними й автобусними вокзалами, поблизу парків і скверів.
- Скасувати плату за ночівлю в муніципальних притулках.
- Розширити мережу сервісної державної та муніципальної підтримки літнім і самотнім людям, у яких є житло, але часто немає інших ресурсів для гідного життя.
- Прирівняти волонтерські та громадські організації, які допомагають вразливим групам людей, до працівників об'єктів критичної інфраструктури. Для того, щоб вони могли безперешкодно проводити свою діяльність, користуватися громадським транспортом.

Довгострокові заходи, спрямовані на попередження і вирішення проблеми бездомності

- Розширювати і вдосконалювати мережі безкоштовних громадських вбиралень у містах.
- Скасувати оплату за відвідування наявних громадських вбиралень.
- Створити мережу муніципальних душових і пралень.
- Розширювати і вдосконалювати систему точок з безкоштовною питною водою у містах.
- Розробити і прийняти програму з подолання бездомності.
- Розширити мережу державних і муніципальних притулків для бездомних людей.

- Скасувати оплату за перебування у наявних державних і муніципальних притулках, будинках соціального піклування, центрах ресоціалізації для бездомних людей.
- Розробити і поширити пам'ятки для бездомних людей з інформацією, де вони можуть отримати допомогу, переночувати, прийняти душ, поїсти. Такі [довідники](#) розробляє Спільнота Святого Егідія в Києві. Однак ми переконані, що їх варто створювати на рівні органів влади за кошти місцевих бюджетів, а також:
 - поширювати пам'ятки у видимих і доступних місцях — наприклад, на рекламних екранах залізничних і автобусних вокзалів, на зупинках наземного громадського транспорту, в підземних переходах;
 - зробити такі пам'ятки доступними для органів правопорядку.
- Вдосконалити і спростити систему обліку бездомних людей.
- Запровадити державну і муніципальну фінансову підтримку волонтерських і громадських організацій, які допомагають бездомним людям та іншим вразливим групам населення, зокрема:
 - запровадити систему фінансування діяльності громадських і благодійних організацій, які допомагають бездомним та іншим вразливим групам населення, з бюджету міста;
 - надавати муніципальні приміщення в безоплатне користування громадським і благодійним організаціям, які допомагають бездомним та іншим вразливим групам населення.
- [Змінити пріоритети державної житлової політики.](#)
- Удосконалити наявну систему обміну інформацією про потреби бездомних людей між різними державними структурами: закладами охорони здоров'я, місцевими органами влади, органами правопорядку.
- Змінити систему управління й охорони Центрального залізничного вокзалу в Києві. Для того, щоб покроково з'ясувати, як саме вирішити проблему вокзалу у Києві, слід окремо її дослідити. Ймовірно, схожі проблемні простори існують і в інших містах, зокрема в обласних центрах, які не потрапили до фокусу цього дослідження.
- Змінити підхід до поліціювання бездомності:
 - розробити і впровадити спеціальні навчальні програми для поліцейських про те, як працювати з бездомними людьми;
 - відмовитися від практики виганяти бездомних людей з певних територій — наприклад, центральних частин міста,

зупинок громадського транспорту, підземних переходів,
публічних просторів.

Автор_ки: Анастасія Боброва, Катерина Бабич, Галина Герасим, Марія Сав'яненко

Коректорка: Роксолана Машикова

Керівник проекту: Іван Вербицький

Висловлюємо подяку за внесок у написання документу Центру соціології права та кримінології

Аналіз здійснено в рамках проекту ПРООН "Права людини для України", що реалізовується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії. Висловлені думки можуть не збігатися з позицією ПРООН чи Міністерства закордонних справ Данії.

Будь-яке використання матеріалів дозволене за умови згадки першоджерела не пізніше другого абзацу тексту.

У тексті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, та групи осіб різного гендеру, або гендер яких невідомий, або гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб та чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж всіх інших (тобто більшості людей), ми, щоб врівноважити цей перекис, тут і далі використовуємо на позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий, таку форму. Детальніше: [Політика використання гендерованих закінчень Cedos](#).